

PRAMENY A LITERATURA

Úvod (P. C. Hartmann)

Pro další informaci uvádíme jen několik souhrnných prací v německém jazyce, které obsahují i seznamy příslušné sekundární literatury:

M. ERBE, *Geschichte Frankreichs von der Großen Revolution bis zur Dritten Republik 1789–1884* (1982); F. FURET, D. RICHET, *Die Französische Revolution* (1968); K. HAMMER, P. C. HARTMANN (ed.), *Le Bonapartisme. Der Bonapartismus* (1977) (Francia, Beiheft 6); P. C. HARTMANN, *Französische Verfassungsgeschichte der Neuzeit (1450–1980). Ein Überblick* (1985); W. MAGER, *Frankreich vom Ancien Régime zur Moderne 1630 bis 1830. Wirtschafts-, Gesellschafts- und politische Institutionsgeschichte* (1982); J. MEYER, *Frankreich im Zeitalter des Absolutismus, 1515–1789* (1990); I. MIECK, *Die Entstehung des modernen Frankreichs 1450–1610. Strukturen, Institutionen, Entwicklungen* (1982); TH. SCHIEDER (ed.), *Handbuch der europäischen Geschichte*, díl 3–5 (1968, 1971, 1981) – zde příspěvky o Francii od André Bourdeho, Eberharda Weise a Gilberta Ziebury; E. SCHULIN, *Die Französische Revolution* (1989²); J. VOSS, *Von der frühneuzeitlichen Monarchie zur Ersten Republik 1500–1800* (1980); M. VOVELLE, *Die Französische Revolution. Soziale Bewegung und Umbruch der Mentalitäten* (1985); E. WEIS, *Der Durchbruch des Bürgertums 1776–1847* (1989²).

Ludvík XII. (N. Bulst)

Nejlepší biografii představuje podrobná a informativní práce B. QUILLIETA, *Louis XII, Père du peuple* (1986), která obsahuje i velmi rozsáhlou bibliografii k dalšímu studiu.

Důležitým pramenem je dobová historiografická práce CLAUDE DE SEYSSELA, *Histoire singulière du roy Louis XII*, Paris 1558 (poprvé vyšlo roku 1508 pod názvem *Louenges du Roy Louis XII^e*), a značně rozvláčná *Chronique de Louis XII* od JEANA D'AUTON (díl 1 1–4, 1889–1895). Tyto a další prameny jsou shromážděny v knize TH. GODEFROYE, *Histoire de Louis XII, roi de France* (1615). Zároveň je třeba upozornit na JEAN DE SAINT-GELAIS, *Histoire de Louis XII, ed. Th. Godefroy* (1622). Ludvíkovy dopisy byly zatím vydány jen zčásti: *Louis XII, roi de France. Lettres, Annuaire-Bulletin de l'histoire de France* (1915). Z důležitých publikací dokumentů je třeba uvést

Ordonnances des rois de France de la troisième race, díl 21, (ed.) J. M. PARDESSUS (1849); *Procédures politiques du règne de Louis XII*, (ed.) R. DE MAULDE-LA-CLAVIÈRE (1885).

Stále nepostradatelná, i když v některých národně zabarvených soudech překonaná je souhrnná práce H. LEMONNIERA, *Les Guerres d'Italie – La France sous Charles VIII, Louis XII et François I^{er} (1492–1547)* (1911). Důležitým doplněním jsou práce: J. A. BRIDGE, *History of France from the Death of Louis XI* (1921–1936); W. P. FUCHS, B. GEBHARDT, *Das Zeitalter der Reformation*, in: *Handbuch der deutschen Geschichte*, (ed.) H. Grundmann (1970, díl 2, s. 1–117); H. WIESFLECKER, *Kaiser Maximilian I., das Reich, Österreich und Europa an der Wende der Neuzeit* (1971–1986).

Široce pojatá biografie R. DE MAULDE-LA-CLAVIÈRE, *Histoire de Louis XII*, díl 1: *Louis d'Orléans (1889–1891)*, nebyla bohužel dokončena. K Ludvíkovi jako orléánskému vévodovi srov. Y. LABANDE-MAILFERT, *Charles VIII et son milieu (1470–1498). La jeunesse au pouvoir* (1975). Starší biografie jako např. M. DARCY, *Louis XII* (1935); J.-A. NÉRET, *Louis XII* (1948), byly v podstatě překonány Quillietovou prací.

Jednotlivé otázky: K diskusi o datumu Ludvíkovy smrti 1. ledna 1515 nebo 31. prosince 1514 srov. H. HAUSER, *La date exacte de la mort de Louis XII et de l'avènement de François I^{er}*, *Revue d'histoire moderne* 5/1903–1904, s. 172–182, kde se autor podle mého názoru přesvědčivě rozhodl pro 31. prosince 1514. Itinerář sestavil F. MAILLARD, *Itinéraire de Louis XII, roi de France (1498–1515)*, *Bulletin philologique et historique* 1972, s. 171–206. Rozvod manželství z právního hlediska analyzoval A. DESTÉFANIS, *Louis XII et Jeanne de France* (1975). Prosopografická práce M. HARSGOR, *Recherches sur le personnel du Conseil du roi sous Charles VIII et Louis XII* (1980), umožňuje nahlédnout do vládního aparátu.

František I. (A. Kohler)

Obečných biografí rozhodně není nedostatek. Srov. F. HACKETT, *Franz der Erste* (1936); C. TERRASSE, *François I^{er}. Le roi et le règne* (1945–1948); D. SEWARD, *Prince of the Renaissance. The Life of Francis I* (1973); R. GUERDAN, *François I^{er}: le roi de la Renaissance* (1976); R. RUDLER, *François I^{er}* (1980); A. CASTELOT, *François I^{er}* (1984); G. BORDONOVE, *Les rois qui ont fait la France: François I^{er}, le roi-chevalier* (1987). Velkým přínosem jsou práce R. J. KNECHTA, *Francis I and the Absolute Monarchy* (1969); TÝŽ, *French Renaissance Monarchy: Francis I and Henry II* (1984). K tématu František I. a ženy srov. G. BRETON, *Histoires d'amour de l'histoire de France* (1978); M. HEIM, *François I^{er} et les femmes* (1956).

K epoše Františka I. je ještě stále důležitý E. LAVISSE, *Histoire de France illustrée depuis les origines jusqu'à la Révolution*, díl 5/1; H. LEMONNIER, *Les Guerres d'Italie – La France sous Charles VIII, Louis XII et François I^{er} (1492–1547)* (1911) – k tomu srov. A. BOURDE, *Frankreich vom Ende des Hundertjährigen Krieges bis zum Beginn der Selbstherrschaft Ludwigs XIV. (1453–1661)*, in: *Handbuch der europäischen Geschichte* (1971, díl 3, s. 719–850). Velmi poučné jsou též práce: H. LAPEYR, *Les monarchies européennes de XVI^e siècle. Les relations internationales* (1973); J. MEYER, *La France Moderne de 1515 à 1789* (1985).

Ke dvorské kultuře existuje rozsáhlá literatura: J. CHARTROU, *Les entrées solennelles et triomphales à la Renaissance, 1484–1551* (1928); R. STRONG, *Splendor and Courts* (1973); J.-F. SOLNON, *La Cour de France* (1987); R. J. KNECHT, *Franz I.*, in: *Europas Fürstenhöfe. Herrscher, Politiker und Mäzene, 1400–1800*, (ed.) A. G. Dickens (1978).

K nejdůležitějším členům rodiny a rádcům na dvoře Františka I. srov. P. JOURDA, *Marguerite d'Angoulême* (1930); A. BUISSON, *Le chancelier Antoine Duprat* (1935); M. FRANÇOIS, *Le cardinal de Tournon, homme d'Etat, diplomate, mécène et humaniste (1489–1562)* (1951); F. DECRUE, *Anne de Montmorency, Grand-maître et Connétable de France à la cour de François I^{er}* (1885); V. L. BOURRILLY, *Guillaume du Bellay, Seigneur de Langey, 1491–1543* (1903).

K mecenášství Františka I. a podpoře vědy srov. A. BAILLY, *François I^{er}. Restaurateur des lettres et des arts* (1954); F. GÉBELIN, *Les Châteaux de la Renaissance* (1927); F. HERBET, *Le Château de Fontainebleau* (1937).

K boji proti reformačnímu hnutí ve Francii srov. P. IMBART DE LA TOUR, *Les origines de la réforme* (1905–1914); L. FEBVRE, *Au cour religieux du XVI^e siècle* (1957); G. F. MÜNZER, *Franz I. und die Anfänge der französischen Reformation* (1935); K. J. SEIDEL, *Frankreich und die deutschen Protestanten* (1970).

Ke královým vnitropolitickým reformním aktivitám srov. P. C. HARTMANN, *Französische Verfassungsgeschichte der Neuzeit (1450–1980). Ein Überblick* (1985); G. ZELLER, *Les institutions de la France au XVI^e siècle* (1948); R. DOUCET, *Les institutions de la France au XVI^e siècle* (1948); S. HANLEY, *The Lit de Justice of the Kings of France. Constitutional Ideology in Legend, Ritual and Discourse* (1983).

Ke konfliktu s Habsburky srov. H. LUTZ, *Kaiser Karl V., Frankreich und das Reich*, in: *Frankreich und das Reich im 16. und 17. Jh.* (1968, s. 7–19); F. C. SPOONER, *The Habsburg-Valois Struggle*, in: *The New Cambridge Modern History* (1958, díl 2, s. 334–358); K. BRANDI, *Kaiser Karl V. Werden und Schicksal einer Persönlichkeit und eines Weltreiches* (1964–1967); E. LAUBACH, *Wahlpropaganda im Wahlkampf um die deutsche Königswürde 1519*, *Archiv für Kulturgeschichte* 53/1971, s. 207–248; A. KOHLER (ed.), *Quellen zur Geschichte Karls V.* (1990); F. MIGNET, *Rivalité de François I^{er} et de Charles Quint* (1875); A. CHAMPOLLION-FIGEAC, *Captivité de François I^{er}* (1847); J. DUHAMEL, *La captivité de François I^{er}* (1981); L. CARDAUNS, *Von Nizza bis Crépy. europäische Politik in den Jahren 1534 bis 1544* (1923); P. RASSOW, *Die Kaiser-Idee Karls V., dargestellt an der Politik der Jahre 1528–1540* (1932); A. LUTTENBERGER, *Karl V., Frankreich und der deutsche Reichstag*, in: *Das römisch-deutsche Reich im politischen System Karls V.*, (ed.) H. Lutz (1982); U. BAUMANN, *Heinrich VIII.* (1991).

K tématu spolupráce s osmanskou říší jsou ještě stále nepostradatelné práce J. URSUA, *La politique orientale de François I^{er}* (1908); E. CHARRIÈRE, *Négotiations de la France avec le Levant (1848–1860)*. K osobním válkám francouzského krále v Itálii srov. E. USTERI, *Marignano. Die Schicksalsjahre 1515/1516 im Blickfeld der historischen Quellen* (1974); J. GIONO, *Le Désastre de Pavie, 24 février 1525* (1963); R. GUERDAN, *La bataille de Pavie* (1976).

Ke studiu pramenů srov. *Catalogue des Actes de François I^{er}* (10 svazků, 1887–1908); *Ordonnances des rois de France* (7 svazků, 1902n.). Nejkompletněji byla vydána diplomatická korespondence: G. LEFÈVRE-PONTALIS (ed.), *Correspondance politique d'Odet de Selve, ambassadeur de France en Angleterre, 1546–1549* (1888); M. FRANÇOIS

(ed.), *Correspondance du cardinal de Tournon, 1521–1562* (1946); J. KAULEK (ed.), *Correspondance politique de MM. de Castillon et de Marillac, ambassadeurs de France en Angleterre, 1537–1542* (1885).

Jindřich II. (R. Babel)

Nejdůležitější literatura: Ve srovnání s ostatními panovníky byl Jindřich II. v minulosti předmětem biografických děl spíš zřídka, nedávno však téměř současně vyšly dvě práce k tomuto tématu: I. CLOULAS, *Henri II* (1985), jenž se silnou tendencí k popisnosti podává vyčerpávající obraz celé éry, osobnost krále se v něm však poněkud ztrácí; přinejmenším z tohoto hlediska doporučujeme dát přednost práci FREDERICA J. BAUMGARTNERA, *Henry II, King of France* (1988), který se snaží o vyvážené zhodnocení protagonisty svého díla. Práce H. NOELLA, *Henri II et la naissance de la société moderne* (1944), příliš jednostranně zdůrazňuje „modernost“ doby Jindřicha II. a výše uvedené práce ji v podstatě nahradily.

Důležité detailní informace k otázkám zahraniční politiky jsou obsaženy v řadě starších biografických studií o osobnostech z králova okolí, především v práci od F. DECRUE DE STOUTZE, *Anne de Montmorency, connétable et pair de France, sous les rois Henri II, François I^{er} et Charles IX* (1889); G. BAGUENAUTA DE PUCHESSE, *Pierre de Vaissière, Charles de Marillac, ambassadeur et homme – politique* (1896); JEAN DE MORVILLIERS, *Évêque d'Orléans* (1577); CH. MARCHAND, *Charles I^{er} de Cossé, comte de Brissac et maréchal de France* (1889); L. ROMIER, *La carrière d'un favori: Jacques d'Albon de Sainte-André* (1909); M. FRANÇOIS, *Le cardinal François de Tournon* (1951).

Zásadním dílem k průběhu a výsledkům „voyage d'Allemagne“ a událostem, které jí předcházely, je stále G. ZELLER, *La réunion de Metz à la France* (1926). Ten se snaží vyvrátit názor zastávaný především německými historiky, že okupace tří lotrinských měst Mét, Toul a Verdun byla součástí promyšleného programu rozšiřování území s cílem dosáhnout Rýna, a formuluje odvážnou hypotézu, že orientaci francouzské politiky určovala čistě defenzivní hlediska. Dále srov. G. ZELLER, *Le siège de Metz par Charles Quint* (1943); TYŽ, *Les relations de la France et de la Lorraine à la veille de l'occupation de Metz*, Mém. de la Soc. d'Archéologie lorraine 26/1923–1925. Nástin vztahů mezi Francií a německými knížaty najdeme u J.-D. PARISETA, *Relations entre la France et l'Allemagne au milieu du seizième siècle* (1983). Důležitou edici pramenů skýtá dále *La France et les princes allemands*, Francia 10/1980. Speciálně ke smlouvě ze Chambordu a s ní souvisejícím problémům srov. W. WEBER, *Le traité de Chambord* (1552), in: Charles-Quint, le Rhin et la France (1973).

Práce L. ROMIERA, *Les origines politiques des guerres de religion* (1913–1914), se navzdory názvu soustřeďuje především na Jindřichovu politiku v Itálii, o níž je stále ještě tím nejlepším pojednáním.

Speciálně k politice vůči hugenotům kromě starší práce N. WEISSE, *La chambre ardente, étude sur la liberté de conscience sous François I^{er} et Henri II, 1540–1550* (1889), srov. N. M. SUTHERLAND, *The Huguenot Struggle for Recognition* (1980).

K daňovému systému a finanční politice za éry Jindřicha II. jsou základními díly

M. WOLFE, *The fiscal system of Renaissance France* (1972); B. SCHNAPPER, *Les rentes au XVI^e siècle* (1957), otázky dějin správního systému vysvětluje nejlépe M. ANTOINE, *La genèse de l'institution des intendants*, Journal des savants 1982; TYŽ, *Institutions françaises de Rome 94* (1982); TYŽ, *Un tournant dans l'histoire des institutions monarchiques: le règne de Henri II*, in: Comité française des sciences historiques (ed.), Colloque franco-suédois (1979).

František II. (R. Babel)

Monografická literatura z důvodu efemérní vlády Františka II. téměř neexistuje. Výjimkou je EDOUARD DE LA BARRE DUPARCQ, *Histoire de François II* (1869). Kromě něho i RENÉ DE BELLEVAL, *Les fils de Henri II* (1898). Spoustu informací je možno načerpat z prací o Kateřině Medicejské – především: J. H. MARIEJOL, *Cathérine de Médicis, 1519–1589* (1920); P. VAN DYKE, *Cathérine de Médicis* (1920); J. HERITIER, *Cathérine de Médicis* (1959); I. CLOULAS, *Cathérine de Médicis* (1979), jenž představuje velmi čtivé dílo, s častými exkurzy do světa různých podružných „historek“. Zásadními díly k celé epoše jsou stále různé práce od Luciena Romiera: *La conjuration d'Amboise* (1923); *Le royaume de Cathérine de Médicis. La France à la veille des guerres de religion* (1922). Dále srov. literaturu uváděnou ke Karlovi IX.

Karel IX. (R. Babel)

Kromě E. BOURASSIN, *Charles IX* (1986) srov. starší práci od E. DE LA BARRE DUPARCQUA, *Histoire de Charles IX* (1875). Zásadním titulem je však navzdory některým nedostatkům v jednotlivostech práce P. CHAMPIONA, *Charles IX, la France et le contrôle d'Espagne* (1939). K tomu pak srov. biografie o Kateřině Medicejské uvedené v článku k Františkovi II. jakož i práci L. ROMIERA, *Catholiques et huguenots à la cour de Charles IX* (1924). K cestě Karla IX. po Francii J. BOUTIER, A. DEWERPE, C. NORDMANN, *Un tour de France royal* (1984). K francouzskému protestantismu obecně a obzvláště k úloze Colignyho existuje rozsáhlá literatura, nejnovější admirálova biografie pochází z pera L. CRETE, *Coligny* (1985); důležitý je v této souvislosti i sborník *Société de l'histoire du protestantisme français, L'Amiral de Coligny et son temps. Actes du Colloque, Paris 24–28 octobre 1972* (1974). Základními díly k mezinárodním souvislostem náboženské otázky jsou práce N. M. SUTHERLAND, *The massacre of St. Bartholomew and the European conflict 1559–1572* (1973); *The huguenot struggle for recognition* (1980). K aspektům zpětných dopadů na začátku náboženských válek nově A. WIRSCHING, *Konfessionalisierung der Außenpolitik: Die Kurpfalz und der Beginn der französischen Religionskriege (1559–1562)*, Historisches Jahrbuch 106/1986, s. 333–360. K problémům bartolomějské noci srov. ohledně její (politické) geneze zmíněné práce od N. M. Sutherlandové, ze sociálně-politické perspektivy se tématu věnuje I. MIECK, *Die Bartolomäusnacht als Forschungsproblem. Kritische*

Bestandsaufnahme und neue Aspekte, Historische Zeitschrift 216/1973, s. 73–110; TÝŽ, *Die Bartholomäusnacht als sozialer Konflikt*, in: Soziale und politische Konflikte im Frankreich des Ancien Régime, (ed.) K. Malettke (1982); *Toleranzedikt und Bartholomäusnacht. Französische Politik und europäische Diplomatie 1570–1572*, (ed.) I. MIECK (1969). Posledním stanoviskem francouzského bádání je práce J. L. BOURGEONA, *Pour une histoire enfin, de la Saint-Barthélémy*, Revue historique 113/1989, s. 83–142. Od téhož autora srov. *Les légendes ont la vie dure: à propos de la Saint-Barthélémy*, Revue d'histoire moderne et contemporaine 34/1987, s. 102–116; speciálně k událostem v Paříži i J.-P. BABELON, *Paris au XVI^e siècle* (1986).

Jindřich III. (I. Mieck)

Dobry úvod do francouzských dějin 16. století poskytuje nekonvenčně koncipovaná kniha J. MEYERA, *Frankreich im Zeitalter des Absolutismus 1515–1789* (1990). Práce I. MIECKA, *Die Entstehung des modernen Frankreich 1450–1610* (1982) s bohatým materiálem se více orientuje na strukturální dějiny. K dějinám správy je stále nepostradatelné stručné shrnutí od G. ZELLERA, *Les institutions de la France au XVI^e siècle* (1948).

Celkový pohled na občanské války načrtl P. MIQUEL, *Les guerres de religion* (1980). O jejich první fázi v mezinárodním kontextu píše N. M. SUTHERLAND, *The Massacre of St. Bartholomew and the European Conflict 1559–1572* (1973). Kniha *The Huguenot Struggle for Recognition* (1980) od této autorky skýtá kompletní pohled na hugenotskou problematiku od roku 1520 až do vydání ediktu nantského. Příloha této knihy obsahuje ve formě regestu úplný seznam náboženských ediktů vydaných v letech 1525–1598 a několika dalších dokumentů vztahujících se k tomuto tématu. Specifické otázky zkoumá D. CROUZET, *Les guerriers de Dieu. La violence au temps des troubles de religion, vers 1525–vers 1610* (1990).

K událostem před bartolomějskou nocí existuje výbor z pramenů od I. MIECKA (ed.), *Toleranzedikt und Bartholomäusnacht. Französische Politik und Europäische Diplomatie 1570–1572* (1969). Souhrnné pojednání od P. ERLANGERA, *Bartholomäusnacht* (1960) má spíše populárně naučný charakter, zatímco I. MIECK, *Die Bartholomäusnacht als Forschungsproblem*, Historische Zeitschrift 216/1973, s. 73–110, upozorňuje na nové aspekty. O nové všeobecné zhodnocení se zčásti úspěšně pokouší J.-L. BOURGEON, *L'assassinat de Coligny* (1992). Práce D. CROUSETA, *La nuit de la Saint-Barthélémy*, (1994), již nemohla být zohledněna.

Novější příspěvky k dějinám Katolické ligy pocházejí od E. BARNAVIHO, *Le Parti de Dieu. Etude sociale et politique des chefs de la Ligue parisienne 1584–1594* (1980); R. DESCIMONA, *Qui étaient les Seize? Etude sociale*, Paris et Ile-de-France 34/1983, s. 7–300.

Z biografické literatury je v okruhu bádání o Jindřichovi III. nejdříve třeba zmínit J. HÉRITIERA, *Catherine de Médicis* (1959). Solidně zpracovaná je i kniha I. CLOULASE, *Catherine de Médicis* (1979), zatímco práce I. MAHONEYE, *Katharina von Medici* (1976), resp. J. ORIEUXA, *Katharina von Medici* (1985) se chvílemi pohybují na hranici historického románu. Důležitá je biografická studie M. P. HOLTA, *The*

Duke of Anjou and the Politique Struggle during the Wars of Religion (1986), která od základu reviduje tradiční představy o vévodovi z Anjou. O Karlovi IX. žádná srovnatelná novější práce neexistuje.

Mezi dobovými publikacemi, které jsou téměř kompletně uvedeny v díle H. HAUSERA, *Le XVI^e siècle*, díl 3: *Les guerres de religion 1559–1589* (1912), zaujímají zvláštní postavení zápisky Pierra de l'Estoile. Z nového vydání jeho *Régistre journal* vyšel v roce 1992 první svazek za léta 1574–1575. Dobrý výběr pramenů poskytuje i J.-L. FLANDRIN (ed.), *Journal d'un bourgeois de Paris sous Henri III, par Pierre de l'Estoile* (1966).

Nejdůležitější oblast pramenů představuje pro bádání o osobnosti Jindřicha III. jeho soukromá a diplomatická korespondence. Na rozdíl od dokončené, i když místy neúplné edice dopisů *Catherine de Médicis* (10 svazků, 1880–1909) a *Henri IV* (9 svazků, 1843–1876), není korespondence Jindřicha III. ještě kompletně vydána. Vydání M. FRANÇOIS (ed.), *Lettres de Henri III*, obsahuje zatím 4 svazky (1959–1984) a sahá do dubna 1580. Dobrý přehled o dopisech, které shromáždil a utřídil P. Champion a které se nacházejí v Institut de France, jakož i o prozatím jen částečně vydaných zprávách vyslanců podává P. CHEVALLIER, *Henri III, roi shakespearien* (1985, s. 715–719). Toto dílo staví člověka a vládce Jindřicha III. do zcela nového světla.

Druhým pilířem, na kterém staví moderní jindřichovské bádání, je habilitační práce J. BOUCHEROVÉ, *Société et mentalités autour de Henri III* (1977–1981). Z ní vychází autorčina monografie *La Cour de Henri III* (1986). Studie A. KARCHEROVÉ, *L'Assemblée des Notables de Saint-Germain-en-Laye (1583)*, Bibliothèque de l'Ecole des Chartes 114/1956, s. 115–162, napsaná výlučně na základě pramenů, ukazuje, jak cenné mohou být i studie, které se soustředí pouze na jednotlivé problémy. P. Chevallier zpracoval v díle *Les Régicides. Clément, Ravailiac, Damiens* (1989) nově nalezené archiválie související se zavražděním Jindřicha III.

Průkopníkem rehabilitace Jindřicha III., který byl po staletí hodnocen negativně, byl P. Champion, který o této epoše napsal celkem čtyři práce: *Catherine de Médicis présente à Charles IX son royaume 1564–1566* (1937); *Charles IX, la France et le contrôle de l'Espagne avant et après la Saint-Barthélémy* (1939); *La jeunesse de Henri III* (1941); *Henri III roi de Pologne* (1943). Všechna tato díla se vyznačují důkladnou prací s prameny, řadíme je však spíše k vypravěčské než analyzující historické literatuře. Totéž platí i o ne vždy zcela spolehlivé studii G. BORDONOVEHO, *Henri III* (1988), která vyšla v ediční řadě *Les Rois qui ont fait la France*.

Sborník *Henri III et son temps*, (ed.) R. SAUZET (1992), který prezentuje výsledky mezinárodní konference konané v roce 1989 v Tours, dokazuje, že moderní francouzská historiografie akceptovala cestu nové interpretace posledního krále z rodu Valois, založenou na kritickém studiu pramenů, kterou připravil Pierre Champion a po které energicky vykročili Jacqueline Boucherová a Pierre Chevallier, a že se snaží bádání i nadále vést tímto směrem.

Jindřich IV. (E. Hinrichs)

V následující krátké bibliografii poukážeme na nejdůležitější řady a jednotlivé publikace s dokumenty a prameny k období vlády Jindřicha IV., pak na výběr z novějších biografii a nakonec na některé monografie a důležité články k jednotlivým údobím života tohoto krále, resp. k hlavním bodům jeho politiky.

Každý, kdo se zabývá Jindřichem IV., musí začít u velké publikace sebraných dopisů z 19. století J. BERGERA DE XIVREY, J. GUADETA (ed.), *Recueil des Lettres missives de Henri IV* (1843–1876). Navzdory četným chybám a mezerám poskytuje stále ještě nejlepší možnost poznat a porozumět tomuto králi i před začátkem jeho vlády. Doplnující informace lze najít například v pracích E. HALPHENA (ed.), *Lettres inédites du roi Henri IV à Monsieur de Bellière, 1581–1605* (1872–1880); J. NOUILLACA (ed.), *Henri IV, raconté par lui-même* (1913). Srozumitelný a komentovaný výbor obsahuje nověji i J.-P. BABELON (ed.), *Henri IV: Lettres d'amour et écrits politiques* (1988). Systematické edice pramenů k době vlády Jindřicha IV. zatím bohužel téměř chybí. K poradním grémiím jsou důležité práce N. VALOISE (ed.), *Inventaire des arrêts du Conseil d'Etat; règne de Henri IV* (1886–1893); F. DUMONTA (ed.), *Inventaire des arrêts du conseil privé; règnes de Henri III et de Henri IV* (1969–1978). Velmi důležité jsou autobiografické práce o ministrech, rádcích a přátelích, ve kterých se skrývá ne jeden důležitý dopis králi či od něj. PH. DUPLESSIS-MORNAY, *Mémoires et Correspondance* (12 svazků, 1824–1825). Dosud není dokončeno kritické vydání Sullyho *Œconomies Royales*, jež připravují B. BARBICHE, D. J. BUISSERET (1970). Proto je třeba užívat starších vydání: *Maximilien de Béthune, Duc de Sully, Mémoires des sages et royales économies d'état, domestiques, politiques et militaires de Henry le Grand* (1881); *Nicolas de Villeroy, Mémoires d'état* (1881). Některé důležité dopisy od Sullyho adresované králi a Villeroyovi v poslední době vydali D. J. BUISSERET, B. BARBICHE (ed.), *Lettres inédites de Sully à Henri IV et à Villeroy (1597–1608)*, *Annuaire-Bulletin de la Société de l'Histoire de France* 1976, s. 81–117. Mimořádný význam pro studium každodenního života v celém období vlády Jindřicha IV. mají zápisky pařížského občana Pierra de l'Estoile, nejlepší vydání připravili L.-R. LEFÈVRE, H. MARTIN (ed.), *Journal de l'Estoile pour le règne de Hanri IV et le début du règne de Louis XIII* (1948–1960).

Biografii a souhrnných prací k době vlády Jindřicha IV. vychází každý rok několik, často jen s cílem využít širokého zájmu veřejnosti o tohoto krále. Vědeckým nárokům jich proto vyhovuje jen minimální množství. Výchozím bodem by mělo být staré, ale stále ještě nepostradatelné dílo A. POIRSONA, *Histoire du règne de Henri IV* (1862–1867). Ze starších popisů života Jindřicha IV. je třeba zmínit PIERRE DE VAISSIÈRA, *Henri IV* (1928); M. ANDRIEUXE, *Henri IV* (1955). V novější době vynikly dva svazky od Y. CAZAUXA, *Henri IV ou la Grande victoire* (1977); *Henri IV: les horizons du règne* (1986). Velmi pozoruhodná je práce J.-P. BABELONA, *Henri IV* (1982), podle mého názoru první vskutku úplná kritická biografie. Tato pečlivě napsaná kniha z pera absolventa Ecole des Chartes představuje milník v dosud vědecky málo vydatném životopisectví Jindřicha IV. Se stejnou pečlivostí osvětluje všechna období jeho života. Autor si při všech sympatiích, které k hrdinovi svého zkoumání chová, zachoval dostatečný kritický odstup. Nepoužívá však bohužel odkazy v poznámkách a spokojuje se hromadnými odkazy na použité archiválie. Milník poněkud jiného druhu představuje v literatuře o Jindřichovi IV. R. MOUS-

NIER, *L'assassinat d'Henri IV* (1964), což není biografie ani shrnující pojednání o době jeho vlády, nýbrž od obou trochu. Mousnier použil zavraždění krále ke studii o všeobecné nespokojenosti v tehdejší době, o králově jednání, které k této nespokojenosti nutně muselo vést, a o pozdější jindřichovské legendě a odkazu, které vytvořily trvalý a známý obraz tohoto krále. Z hlediska politického myšlení v okolí Jindřicha IV., které se odráží i v jeho dopisech, zachycuje vnitropolitické aspekty kniha E. HINRICHSE, *Fürstenlehre und politisches Denken im Frankreich Heinrichs IV.* (1969). Nepostradatelné pro moderní pohled na Francii v době Jindřicha IV. a později jsou všechny práce od Denise Richeta, který se po celý život snažil o strukturálně-historickou kombinaci správních a sociálních dějin a dějin náboženské mentality. Srov. D. RICHEL, *La France moderne: L'Esprit des institutions* (1973); TÝŽ, *De la Réforme à la Révolution* (1991).

Ohledně mládí, rodiny a příbuzných Jindřicha Navarrského, upozorňujeme pouze na jeho sestru Kateřinu, o které byla napsána podrobná biografie: R. RITTER, *Catherine de Bourbon, 1559–1604* (1985). Náboženské války i s událostmi, které jim předcházely, byly v poslední době od základu nově zhodnoceny z hlediska analýzy násilí v práci D. CROUCETA, *Les guerriers de Dieu* (1990), která se na více než patnácti stech stranách zabývá obdobím 1525–1610. Starší práce tím byly překonány. K otázce dynastických práv Jindřicha IV. a dlouhého období před nástupem na trůn je velmi důležitá práce R. A. GIESEYE, *The Juristic Basis of dynastic Right on the French Throne*, *Transactions of the American Philosophical Society* 51/1961, zatímco R. DESCIMON, *Henri III et Henri IV: le triomphe dynastique*, in: *L'élection du chef de l'Etat en France de Hugues Capet à nos jours. Entretiens d'Auxerre* 1987 (1988, s. 45–61), se soustřeďuje na události před rokem 1589. K situaci katolické církve je rovněž důležitá kniha F. J. BAUMGARTNERA, *Crisis in the French episcopacy, the bishops and the succession of Henry IV*, *Archiv für Reformationsgeschichte* 70/1979, s. 278–301. Období po roce 1589 bylo v uplynulých letech středem zájmu především v diskusích o „Lize“, její politické teorii a „serióznosti“ jejích protagonistů. Srov. především E. BARNAVI, *Le Parti de Dieu* (1980); R. DESCIMON, *Qui étaient les Seize?* (1983); E. BARNAVI, R. DESCIMON, *La Sainte Ligue, le juge et la potence* (1985). Zájem o Jindřicha IV. zde ustupuje do pozadí, i když jeho otálení v důležitých politických otázkách, které v této době pozoruje Babelon, by si zasloužilo hlubšího vysvětlení. Srov. k bitvě u Ivry R. S. LOVE, *Henry IV and Ivry (1590) revisited: the king as a military leader*, in: *Proceedings of the XIth annual Meeting of the Western Society for French History* (1984, s. 65–77). Jindřichova konverze je zato předmětem historického bádání již od počátku. Z novější literatury jen dva odkazy vztahující se k tématu: G. SCHRENK, *Livres du pouvoir et pouvoir du livre: l'historiographie royale et la conversion de Henri IV*, *Révue Française Histoire Livre* 55/1986, s. 153–180; M. WOLFF, *The conversion of Henri IV and the origins of Bourbon absolutism*, *Historical Reflections* 4/1987, 287–309. Jindřichově korunovací a vysvěcení v Chartres bylo v poslední době věnováno mnoho pozornosti, například u R. PILLORGETA, *Le sacre d'Henri IV, roi de France et de Navarre à Chartres, le 27 février 1594*, in: *Herrscherweihe und Königskrönung im frühneuzeitlichen Europa*, (ed.) H. Duchhardt (1983, s. 103–117), a se zasazením do delší, „bourbonské“ tradice u B. STIEFELHAGENA, *Die Bedeutung der französischen Königskrönung von Heinrich IV. bis zum Sacre Ludwigs XIV.* (1988). Edikt nantský a politika vůči protestantům se v poslední době dočkaly překvapivě malého zájmu, patrně z toho dů-

vodu, že významná jubilea (1598 a 1685) bádání příliš nestimulovala. Srov J. GARRISSON, *L'Edit de Nantes et sa révocation* (1985); F. J. BAUMGARTNER, *The catholic opposition to the edict of Nantes*, *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance* 40/1978, s. 525–536. K tomuto tématu je ještě stále nezbytná řada starších prací, počínaje skvělým dílem protestantské kontroverzní historiografie od E. BENOÎTA, *Histoire de l'édit de Nantes (1693–1695)* a konče pozitivistickými studiemi L. ANQUEZE, *Histoire des assemblées politiques des réformés de France, 1573–1622* (1859); J. PANNIERA, *L'Eglise réformée de Paris sous Henri IV* (1911); F. GARRISSONA, *Essai sur les commissions d'application de l'édit de Nantes* (1964). Ohledně obnovy Francie a položení základů absolutismu Jindřichem IV. se v posledních letech událo mnohé. Zásadním dílem z hlediska agrárních dějin je J. JACQUART, *La crise rurale en Ile-de-France, 1560–1670* (1974); k finanční politice Jindřicha IV. například D. BUISSERET, *Les budgets de Henri IV*, *Annales E.S.C.* 39/1984, s. 30–34. K prosazování královské vůle v provinciích J. RUSSEL MAJOR, *Henry IV and the Guyenne: a study concerning origins of royal absolutism*, *French Historical Studies* 4/1966, s. 363–383; D. J. BUISSERET, *A stage in the development of the intendants: the reign of Henri IV*, *The Historical Journal* 9/1966, s. 27–38. Ke stavební politice Jindřicha IV. srov. B. BARBICHE, *Henri IV et la surintendance des Bâtiments*, *Bâtiment monumental* 142/1984, s. 19–39, k uměleckému a duchovnímu životu C.-A. CARUSO, *Arts and learning at the court of Henri IV* (1986). Z hlediska výstavby centralizované státní správy má přirozeně zvláštní důležitost literatura o Sullym. V souvislosti s pokusem o nové vydání *Économies royales* se tímto ministrem zabývali zejména B. Barbiche a D. Buisseret. Dále srov. D. BUISSERET, *Sully and the growth of centralized government in France (1558–1610)* (1968); B. BARBICHE, *Sully* (1978). Ke speciálním problémům sullyovského bádání srov. B. BARBICHE, *Les Économies royales de Sully: problèmes d'interprétation et de critique*, *Travaux de littérature offerts en hommage à Noémi Hepp* 1990, s. 261–275. Ústředním problémem prodejnosti úřadů se naposled a zřejmě definitivně zabýval R. MOUSNIER, *La vénalité des offices sous Henri IV et Louis XIII* (1971²). K boji o politiku týkající se správy úřadů srov. R. MOUSNIER, *Sully et le conseil d'état et des finances. La lutte entre Bellièvre et Sully*, *Revue historique* 192/1941, s. 68–86. Raný důkaz o přehánění a stylizacích, kterých se Sully ve svých vzpomínkách dopouští, podal CH. PFISTER, *Les „économies royales“ de Sully et le Grands dessein de Henri IV*, *Revue historique* 54–56/1894. K dalším rádcům srov. R. PATRY, *Philippe Duplessis-Mornay* (1933); R. F. KIERSTEAD, *Pomponne de Bellièvre* (1968). Z žen, metres a milenek Jindřicha IV. byla velká pozornost věnována především Gabrielle d'Estrées, nejlepší práce o ní pochází od M. RITTERA, *Charmante Gabrielle* (1947). K Bironově rebelii existuje pouze jedna novější pečlivě napsaná studie od A. DUFOURA, *La paix de Lyon et la conjuration de Biron*, *Journal des Savants* 1965, s. 428–455. Zahraniční politika v poslední letech vcelku nepatřila u badatelů k oblíbeným tématům a bude muset být v nejbližší době nově zpracována, především mocensko-systémové otázky. K vervinskému míru je stále ještě důležitý A. E. IMHOFF, *Der Friede von Vervins* (1970). K Savojsku srov. A. DUFOUR, *Politique et responsabilité du duc Charles-Emmanuel de Savoie*, *Schweizerische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften* 16/1966, s. 20–33. K Anglii M. LEE, *James I and Henry IV* (1970). Ke sporu o Klevejlich z novější doby E. H. DICKERMANN, *Henry IV and the Juliers Clèves crisis: the psycho-historical aspects*, *French Historical Studies* 8/1974, s. 626–654. Důležitá je i synteticky zaměřená studie J. M. HAYDENA, *Continuity in the France of Henry*

IV and Louis XIII: French Foreign Policy, *Journal of Modern History* 45/1973, s. 1–23. K Ravailacovi zjevně chybí literatura, která by přesáhla rámec práce Mousnierovy (1964). K posmrtnému působení osobnosti Jindřicha IV. a souvislostech mezi jeho zavražděním, smutečními slavnostmi a vznikem jindřichovského mýtu, na které upozornil Mousnier a před ním již i M. REINHARD, *La légende de Henri IV* (1935), srov. J. HENNEQUIN, *Henri IV dans ses oraisons funèbres ou la naissance d'une légende* (1977); J. MEYER, *Mythes monarchiques: le cas Henri IV aux XVII^e et XVIII^e siècles*, in: *La monarchie absolutiste et l'histoire en France* (1987, s. 169–196).

Ludvík XIII. (A. Cremer)

Historiografie se Ludvíkem XIII. zabývala jen s maximální nechuť. První polovina 17. století byla považována za epochu Richelieuva, který byl oslavován jako jeden z tvůrců absolutismu a tím i „moderní“ Francie. Chceme-li se tedy něco dozvědět o králi, musíme nutně zohlednit nepřeberné množství literatury o kardinálovi a jeho ministrové.

Zmiňme několik málo souhrnných prací o Ludvíkovi XIII. Kromě staršího, nicméně stále nepostradatelného díla H. GRIFFETA, *Histoire du règne de Louis XIII, roi de France et de Navarre* (1758), jsou to zejména A. LLOYD MOOTE, *Louis XIII, the Just* (1989) a P. CHEVALLIER, *Louis XIII, roi cornélien* (1979, 1991). Ke králově dětství a mládí je k dispozici v novém a objemném prvním úplném vydání deník královského lékaře: M. Foisilová, ed., *Journal de Jean Héroard*, (ed.) M. FOISIL (1989). Každodenní zápisky, týkající se výlučně dauphina a později krále zahrnují období mezi léty 1601–1628. Editorka před ně ještě zařadila obsáhlou a kvalitní úvodní stat. Již dříve se některým důležitým aspektům věnoval E. W. MARVICK, *Louis XIII: the Making of a King* (1986). O královně Anně existuje monografie od R. KLEINMANNA, *Anne of Austria* (1985). Ke královskému dvoru lze konzultovat E. GRISELLE, *Etat de la maison du roi Louis XIII et de celle de sa mère, Marie de Médicis (1600–1661)* (1912); *Supplément à la maison du roi Louis XIII* (1912).

O době regentství pojednal S. MASTELLONE, *La reggenza di Maria de' Medici* (1962); R. CHARTIER, D. RICHET, *Représentation et vouloir politiques. Autour des Etats-généraux de 1614* (1982), se zabývají speciálně generálními stavy. K vývoji vztahů mezi králem a prvním ministrem je stále důležitá starší práce L. BATIFFOLA, *Richelieu et le roi Louis XIII. Les véritables rapports du Souverain et de son Ministre* (1934) a pěkné celkové zhodnocení od V. L. TAPIÉHO, *La France de Louis XIII et de Richelieu* (1967).

Z velmi obsáhlé literatury k Richelieuovi upozorníme jen na nejnovější, velmi impozantní práci: R. MOUSNIER, *L'Homme rouge ou la vie du cardinal de Richelieu (1585–1642)* (1992), resp. na esej CH. JOUHAUDA, *La main de Richelieu ou le pouvoir cardinal* (1991). Nejdůležitějšími sbírkami pramenů jsou D.-L.-M. AVENEL (ed.), *Lettres, instructions diplomatiques et papiers d'Etat du cardinal de Richelieu* (8 svazků, 1853–1877); P. GRILLON (ed.), *Les papiers de Richelieu. Section de la politique intérieure. Correspondance et papiers d'Etat* (6 svazků, 1975–1785), které zahrnují období 1624–1631; A. WILD (ed.), *Les papiers de Richelieu. Section politique extérieure. Corre-*

spondance et papiers d'Etat. Empire allemand, díl 1: 1616–1629 (1982); R. MOUSNIER (ed.), *Letres et mémoires adressés au chancelier Séguier (1633–1649)* (1964). O „kreaturách“ existuje velmi hezká knížka od O. A. RANUMA, *Richelieu and the Councillors of Louis XIII. A Study of the Secretaries of State and Superintendents of Finance in the Ministry of Richelieu, 1635–1645* (1963). Ze starších děl s bohatým materiálem stále nepostradatelné: G. FAGNIEZ, *Le Père Joseph et Richelieu (1577–1638)* (1894); G. MONGRÉDIEN, *Le bourreau du cardinal de Richelieu. Isaac de Laffemas (1584–1657)* (1929).

Sociální a hospodářskou situaci ve Francii probral R. BONNEY, *Political Change in France under Richelieu and Mazarin, 1624–1661* (1978); TÝŽ, *Society and Government in France under Richelieu and Mazarin, 1624–1661* (1988). Nepokoje v zemi a lidová povstání byly předmětem ostré kontroverze: B. PORCHNEV, *Les soulèvements populaires en France de 1623 à 1648* (1963); R. MOUSNIER, *Fureurs paysannes. Les paysans dans les révoltes du XVII^e siècle (France, Russie, Chine)* (1967); Y. M. BERCÉ, *Histoire des Croquants. Etude des soulèvements populaires au XVII^e siècle dans le sud-ouest de la France* (1974); M. FOISIL, *La révolte des Nu-pieds et les révoltes normandes de 1639* (1970).

Pojetím postavení krále, státu a státního zájmu se intenzivně zabývali E. THUAU, *Raison d'Etat et pensée politique à l'époque de Richelieu* (1966); W. F. CHURCH, *Richelieu and Reason of State* (1972).

Ludvík XIV. (K. Malettke)

Nejdůležitější prameny, které vyšly tiskem: J. BODIN, *Les six livres de la République* (1576). Kritické francouzsko-německé vydání P. C. MAYER-TASCH (ed.), *Jean Bodin. Sechs Bücher über den Staat* (2 svazky, 1981–1986). A. M. DE BOILISLE (ed.), *Correspondance des contrôleurs généraux des finances avec les intendants, 1683–1715* (3 svazky, 1874–1893). Nejdůležitější sbírka pramenů k vnitřní politice celkově: P. CLEMENT (ed.), *Lettres, instructions et mémoires de Colbert* (10 svazků, 1861–1888; PHILIPPE DE COURCILLON DANGEAU, *Journal* (19 svazků, 1854–1860; P. GOUBERT (ed.), *L'avènement du roi-soleil 1661* (1967). Antologie pramenů k počátku osobní vlády v roce 1661. P. GOUBERT (ed.), *Louis XIV, Mémoires pour l'instruction du Dauphin* (1992). „Memoáry“ Ludvíka XIV. (vlastně poznámky určené následníkovi trůnu, název pochází až z 19. století) byly sepsány podle konceptů a diktátů krále, nejdříve počínaje rokem 1666, přičemž události z prvních let vlády (od roku 1661) měly být doplněny později. Protože práce na poznámkách byla v roce 1672 přerušena válkou proti Spojenému Nizozemí a později se v ní již nepokračovalo, máme k dispozici pouze zápisky z let 1661–1662 a 1666–1668. Poslední analýzu „memoárů“ a určení jejich hodnoty jako pramene podal J.-L. THIERAU, *Les idées politiques de Louis XIV* (1973). Nové vydání „memoárů“ od P. Gouberta opatřené poučnou úvodní statí není kritickým vydáním. *Louis XIV, Mémoires pour l'instruction du Dauphin. Molé, Mathieu, Mémoires*, (ed.) CHAMPOLLION-FIGEAC (4 svazky, 1855–1857; R. PO-
MEAU (ed.), *Voltaire. Œuvres historiques* (1957); S. PUFENDORF, *Die Verfassung des deutschen Reiches* (1976).

Novější obecné práce a příručky k dějinám Francie za Ludvíka XIV.: L. ANDRÉ, *Louis XIV et l'Europe* (1950); A.-M. BERCÉ, *La naissance dramatique de l'absolutisme,*

1598–1661 (1992); F. BLUCHE, *La vie quotidienne au temps de Louis XIV* (1984). Velmi zdařilá je práce o životě a poměrech za vlády Ludvíka XIV. – F. BLUCHE (ed.), *Dictionnaire du Grand Siècle* (1990). Vynikající příručka a pracovní pomůcka A. CORVISIER, *La France de Louis XIV, 1643–1715. Ordre intérieur et place en Europe* (1979); P. GOUBERT, *Louis XIV et vingt millions de Français* (1966). Výborná práce k období Ludvíka XIV.: R. HATTON, *Europe in the Age of Louis XIV* (1969); R. HATTON (ed.), *Louis XIV and Europe* (1976); R. HATTON (ed.), *Louis XIV and absolutism* (1976). Oba svazky obsahují články amerických, anglických a francouzských historiků k danému tématu. E. LE ROY LADURIE, *L'Ancien Régime de Louis XIII à Louis XV. 1610–1770* (1990). Mistrovská souhrnná práce s bohatým mapovým a obrazovým materiálem. R. MANDROU, *Louis XIV en son temps 1661–1715* (1973); J. MEYER, *Frankreich im Zeitalter des Absolutismus 1515–1789* (1990). Znameníť souhrnná práce: E. WEIS, *Frankreich von 1661 bis 1789*, in: *Europa im Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung* (1968, Handbuch der europäischen Geschichte 4). Jeden z nejlepších německých příspěvků k francouzským dějinám za starého režimu.

Novější biografie o Ludvíkovi XIII., Ludvíkovi XIV. a výrazných politických osobnostech jeho doby: J. BÉRENGER, *Turenne* (1987); J. BERGIN, *The Rise of Richelieu* (1991); L. BERTRAND, *Louis XIV* (1924); F. BLUCHE, *Louis XIV* (1986). Nejnovější, velmi citlivě napsaná biografie, v některých pasážích však poněkud nekritická. Přesto se však jedná o velmi kvalitní a standartní dílo. H. CARRÉ, *L'enfance et la première jeunesse de Louis XIV, 1638–1661* (1944); P. CHEVALLIER, *Louis XIII., roi cornélien* (1979); A. CORVISIER, *Louvois* (1983); D. DESSERT, *Fouquet* (1987). Biografie opírající se o nejnovější poznatky moderního bádání, která dochází k zásadní korektuře tradičně velmi negativního hodnocení vrchního intendanta Fouqueta. C. DULONG, *Anne d'Autriche* (1980); P. GAXOTTE, *Ludwig XIV. Frankreichs Aufstieg in Europa* (1951). Naprosto použitelná, v mnoha ohledech však již současným bádáním překonaná studie. N. FERRIER-CAVERIVIÈRE, *L'image de Louis XIV, roi de gloire* (1984). Tato studie patří ke standartním dílům. K. MALETTKE, *Jean-Baptiste Colbert. Aufstieg im Dienste des Königs* (1977); J. MEYER, *J. Colbert* (1981); R. MOUSNIER, *L'homme rouge ou la vie du cardinal de Richelieu 1585–1642* (1992); I. MURAT, *Colbert* (1980).

Politická organizace a vnitřní politika: P. BENEDICT, *The Huguenot Population of France, 1600–1685* (1991); P. BLET, *Louis XIV et le Saint-Siège, XVII^e siècle* 1979, s. 137–154; C. W. COLE, *Colbert and a Century of French Mercantilism* (1964). Stále nejlepší existující práce o Colbertově přínosu. D. DESSERT, *Argent, pouvoir et société en Grand Siècle* (1984). Fundamentální rozbor „daňového a finančního systému“ za Ludvíka XIV., který opět dokazuje, že monarchický absolutismus nebyl tak absolutistický, jak se často tvrdí. E. FRANÇOIS, *Der Hof Ludwigs XIV.*, in: *Europäische Hofkultur im 16. und 17. Jahrhundert* (1981, s. 725–733); P. GOUBERT, *L'Ancien Régime*, díl 2: *Les pouvoirs* (1973); F. HARTUNG, R. MOUSNIER, *Quelques problèmes concernant la monarchie absolue, Relazioni del X Congresso Internazionale di Scienze Storiche* (1955, s. 3–55); E. LABROUSSE, *La révocation de l'édit de Nantes* (1985); D. LIGOU, *Le protestantisme en France de 1598 à 1715* (1968); W. MAGER, *Frankreich vom Ancien Régime zur Moderne. Wirtschafts-, Gesellschafts- und politische Institutionengeschichte 1630–1830* (1980). Dosud nejlepší německé pojednání k těmto otázkám. K. MALETTKE, *Opposition und Konspiration unter Ludwig XIV.* (1976); TÝŽ, *Wirtschaftliche, soziale und politische Aspekte der Fronde (1648–1653)*, in: *Soziale und politische Konflikte im Frankreich des Ancien Régime* (1982, s. 24–65); A. MOTTE, LLOYD, *The*

Revolt of the Judges. The Parlement of Paris and the Fronde 1643–1652 (1971); R. MOUSNIER, *Les institutions de la France sous la monarchie absolue* (1974, 1980). Nejlepší práce o politické organizaci Francie. R. MOUSNIER, *Paris capitale au temps de Richelieu et de Mazarin* (1978); J. ORCIBAL, *Louis XIV et les protestants* (1951); D. RICHET, *La France moderne: L'esprit des institutions* (1973); L. ROTHKRUG, *Opposition to Louis XIV* (1965). Poněkud zavádějící název, neboť kniha pojednává hlavně o opozici proti merkantilistické Colbertově politice. R. TAVENEAU, *La vie quotidienne des jansénistes au XVII^e et XVIII^e siècles* (1973); TYŽ, TAVENEAU, *Le catholicisme dans la France classique, 1610–1715* (1980); R. VON THADDEN, M. MADELAINE (ed.), *Die Hugenotten* (1985); P. VERLET, *Le château de Versailles* (1985); J. VOß, *Mäzenatentum und Ansätze systematischer Kulturpolitik im Frankreich Ludwigs XIV.*, in: *Europäische Hofkultur im 16. und 17. Jahrhundert* (1981, s. 123–132); G. VAN DER KEMP, J. LEVRON, *Versailles, Trianons* (1957).

Zahraniční politika: L. BÉLY, *Les relations internationales en Europe, XVII^e–XVIII^e siècles* (1992); F. DICKMANN, *Der Westfälische Frieden* (1992); H. DUCHHARDT, *Gleichgewicht der Kräfte, Convenance, Europäisches Konzert* (1976); K. MALETTKE, *Deutsch-französische Beziehungen in der frühen Neuzeit: Stand der deutschen Forschung* (1989). Badatelský soupis německých publikací po roce 1945. Příslušná literatura k zahraniční politice Ludvíka XIV. je citována v práci K. MALETTKEHO, *Ludwigs XIV. Außenpolitik zwischen Staatsräson, ökonomischen Zwängen und Sozialkonflikten*, in: *Rahmenbedingungen und Handlungsspielräume europäischer Außenpolitik im Zeitalter Ludwigs XIV.*, (ed.) H. Duchhardt, (1991, s. 43–72); W. ROOSEN, *The Origins of the War of the Spanish Succession*, in: *The Origins of War in Early Modern Europe*, (ed.) J. Black (1987); H. WEBER, *Die französische Rheinpolitik zwischen dem Westfälischen Frieden und dem Renversement des Alliances*, in: *Beiträge zur Geschichte der frühneuzeitlichen Garnisons- und Festungsstadt*, (ed.) H.-W. Hermann, F. Irigler (1983, s. 74–89).

Ludvík XV. (P. C. Hartmann)

I když různé série Archives Nationales [E, F, G, H, O¹, Q¹ aj.] obsahují nezměrné množství dobových pramenů, např. nejméně 250 000 „arrêts du Roi en son Conseil“, existují bohužel v období Ludvíka XV. z důvodu ničení a ztrát všeho druhu velké mezery, např. ohledně dokumentů z Chancellerie de France nebo z Contrôle générale des finances. Obsáhlý fond vlastní i archiv ministerstva zahraničí na Quai d'Orsay, válečný archiv ve Vincennes a v Národní knihovně. Pro královy životopisce je však obzvláště bolestné, že existuje jen velmi málo písemností pocházejících přímo od něho, ačkoli právě Ludvík XV. rád a hodně psal; byl to muž pera, člověk, který rád pracoval diskrétně ve skrytu a v pozadí a své povinnosti panovníka vyřizoval písemně. Pokud tedy chceme proniknout blíže k osobnosti tohoto krále a nepřebírat pouze hodnocení rozsáhlé dobové eroticko-politické bulvární literatury se vším jejím nezměrným přeháněním a zčásti pomlouvačnými skandálními historkami, jsme často odkázáni na memoáry jeho současníků a nepočtenou zachovalou korespondenci.

Z vydaných pramenů jsou obzvláště cenné *Journal de Barbier. Chronique de la Régence et du règne de Louis XV* (8 svazků, 1866), dále *Correspondance secrète du comte de Broglie avec Louis XV* (1756–1774), (ed.) D. OZANAM, M. ANTOINE (2 svazky, 1956–1961); *Journal du marquis de Dangeau*, (ed.) L. DUSSIEUX, E. SOULIÉ (19 sbazků, 1854–1860); *Journal et mémoires du Marquis d'Argenson*, (ed.) E. J. B. RATHERY (9 svazků, 1859–1867); kromě toho *Journal inédit du duc de Croÿ. 1718–1784*, (ed.) VICOMTE DE GROUCHY, P. COTTIN, (4 svazky, 1906–1907); *Mémoires de Saint-Simon*, (ed.) A. BOILISLE, L. LECESTRE, (43 svazků, 1879–1930); *Journal de l'abbé de Véri*, (ed.) J. DE WITTE, (2 svazky, 1928–1930); *Mémoires et lettres de François Joachim de Pierre, cardinal de Bernis* (1715–1758), (ed.) F. MASSON (1878); *Mémoires du duc de Choiseul 1719–1785*, (ed.) F. CALMETTES, (1904), které však o osobnosti Ludvíka XV. vypovídají jen málo. Zajímavá nahlédnutí do králova myšlení poskytují i *Lettres de Louis XV à son petit-fils l'infant Ferdinand de Parme*, (ed.) PH. AMIGUETE (1938).

Velmi zajímavé jsou kromě toho *Mémoires du duc de Luynes sur la cour de Louis XV 1735–1758*, (ed.) L. DUSSIEUX, E. SOULIÉ (17 svazků, 1860–1865), protože Luynes krále osobně velmi dobře znal.

Obraz, jaký dějepisci od konce 18. století o Ludvíkovi XV. vytvářeli, byl obrazem typického despoty, který vedl rozmařilý, frivolní a líný život, zatímco dvůr ovládaly metresy, např. známá a obávaná madam de Pompadour. Tito historici, kteří se nekriticky opírali hlavně o rozsáhlou eroticko-politickou „infra-littérature“ (M. Antoine), ovlivnili názory badatelů až hluboko do 20. století. Zástupci tohoto staršího směru jsou např. CH. DE LACRETELLE, *Histoire de France pendant le dix-huitième siècle* (14 svazků, 1808–1826); H. MARTIN, *Histoire de France depuis le temps les plus reculés jusqu'en 1789* (7 svazků, 1868–1885), který tento negativní obraz nediferencovaně předával dále, takže ho přejal i tak slavný historik, jako byl J. MICHELET, *Histoire de France* (12 svazků, 1833–1860); *Histoire de la Révolution Française* (7 svazků, 1847–1853). Velmi negativně vychází Ludvík XV. i z prací P. DE NOLHACA, *Versailles et la Cour de France* (10 svazků, 1925–1930); *Louis XV et Madame Pompadour* (1904); *Madame de Pompadour et la politique* (1928). Podstatně pozitivnější obraz Ludvíka XV. podává P. GAXOTTE, *Le siècle de Louis XV* (1933); *Louis XV* (1980). Gaxotte se však se svým pohledem, který byl považován za apologetický, prosadil jen omezeně. Pozitivně hodnotí krále i P. LAFUE, *Louis XV. La victoire de l'unité monarchique* (1952); J. LEVRON, *Louis le Bien-Aimé* (1966); G. P. GOOCH, *Louis XV, The Monarchy in Decline* (1966). Dobrý přehled o celé epoše poskytují následující práce: E. WEISS, *Frankreich von 1661 bis 1789*, in: *Handbuch der europäischen Geschichte*, díl 4, Th. Schieder (1968); E. PRÉCLIN, V. L. TAPIÉ, *Le XVIII^e siècle*, díl 1: *La France et le monde 1715–1789* (1952); H. MÉTHIVIER (P. THIBAUT), *Le siècle de Louis XV* (1991); H. DUCHARDT, *Das Zeitalter des Absolutismus* (1992).

Z novějších biografí od 60. let srov.: J. LEVRON, *Louis XV* (1973); *Louis XV. L'Homme et le roi* (1977); G. ZIEGLER, *Les coulisses de Versailles*, díl 2: *Louis XV et sa cour* (1965); P. DEL PERUGIA, *Louis XV* (1976); G. BORNODOVE, *Les Rois qui ont fait la France. Louis XV le Bien-Aimé* (1982); N. FERRIER-CAVERIVIERE, *Le Grand Roi à l'aube des Lumières: 1715–1758* (1985).

Zásadní nová biografie Ludvíka XV. však vyšla až v roce 1989: M. ANTOINE, *Louis XV. Antoine*, který se fungování a aktivitám státní rady a vlády v době Ludvíka XV. věnoval po několika desetiletí, předkládá na základě svých hlubokých znalostí mnohem pozitivnější obraz monarchy, který byl velmi inteligentní a o všem velmi

dobře informovaný, ale stal se obětí vlastní ostýchavosti a osamělosti. Přesto dobře plnil své povinnosti „absolutního krále“. Kdokoli se dnes zabývá Ludvíkem XV., musí z této zásadní biografie vycházet.

Antoine je rovněž autorem několika důležitých děl o dějinách vlády a správy v tomto období: *Le Conseil du Roi sous le règne de Louis XV* (1970); *Le gouvernement et l'administration sous Louis XV. Dictionnaire biographique* (1978); *Le dur métier de Roi, Etudes sur la civilisation politique de la France d'Ancien Régime* (1986). InSTITUTE, dělbu moci a její nositele analyzují zvláště dobře R. MOUSNIER, *Les Institutions de la France sous la monarchie absolue, 1598–1789* (1974–1980); F. BLUCHE, *Les magistrats du Parlement de Paris au XVIII^e siècle. 1715–1771* (1986); J. EGRET, *Louis XV et l'opposition parlementaire* (1970); L. LAUGIER, *Un ministère réformateur sous Louis XV: le Triumvirat 1770–1774* (1975); A. CORVISIER, *L'armée française de la fin du XVII^e siècle à 1763. Le soldat* (1964). K finančním dějinám jsou užitečné následující studie: Y. DURAND, *Les Fermiers généraux au XVIII^e siècle* (1971); H. LÜTHY, *La Banque protestante en France de la Révocation de l'édit de Nantes à la Révolution*, 2 sv. (1959–61); P. C. HARTMANN, *Das Steuersystem der europäischen Staaten am Ende des Ancien Régime. Eine offizielle französische Enquete (1763–1768)* (1979). K dějinám společnosti, hospodářství a mentality existuje velké množství zásadních regionálních monografií o této době, které pocházejí od významných autorů. I kdybychom však chtěli uvést jen ty nejdůležitější, překročili bychom rámeček tohoto pojednání. Zmiňme jen některé přehledové tituly: F. BRAUDEL, E. LABROUSSE (ed.), *Histoire économique et sociale de la France* (1970); P. LÉON, *Economies et sociétés préindustrielles*, díl 2: 1650–1780 (1970); W. MAGER, *Frankreich vom Ancien Régime zur Moderne. Wirtschafts-, Gesellschafts- und politische Institutionsgeschichte 1630–1830* (1980); R. MANDROU, *De la culture populaire aux XVII^e et XVIII^e siècles* (1985); R. MUCHEMBLED, *L'Invention de l'homme moderne: sensibilités, moeurs et comportements collectifs sous l'Ancien Régime* (1988); N. ELIAS, *Die höfische Gesellschaft* (1977).

Ráz doby Ludvíka XV. rozhodujícím způsobem určovaly náboženské spory, literatura, vědy, osvícenská filozofie a umění. K těmto tématům tedy existuje ne- přehledné množství odborné literatury. Můžeme uvést jen několik souhrnných děl: B. PLONGERON, *La vie quotidienne du clergé français au XVIII^e siècle* (1974); J.-R. PALANQUE, E. DELARUELLE, *Histoire du Catholicisme en France*, díl 2 a 3 (1963); R. TAVENEUX, *Jansénisme et politique* (1965); D. J. VAN KLEY, *The Jansenists and the Expulsion of the Jesuits from France* (1975); R. QUENEAU (ed.), *Histoire des littératures*, díl 3: *Littératures françaises connexes et marginales* (1978); H.-J. MARTIN, *Histoire et pouvoirs de l'écrit* (1988); J. M. GOULEMOT, M. LAUNOY, *Le Siècle des Lumières* (1968); D. ROCHE, *Le Siècle des Lumières en province. Académies et académiciens provinciaux 1680–1789*, 2 sv. (1989); A. MARIE, J. MARIE, *Versaille au temps de Louis XV 1715–1745* (1985); L. HAUTECOEUR, *Histoire de l'architecture classique en France*, díl 3: *Le style Louis XV* (1951); P. VERLET, *Le style Louis XV* (1942); TÝŽ, *Le château de Versailles* (1985); A. BRAHAM, *The Architecture of the French Enlightenment* (1980).

Důležitá novější biografie o významných osobnostech této epochy jsou: J. MEYER, *Le Régent* (1985); J. LEVRON, *Secrète Madame de Pompadour* (1961); TÝŽ, *Madame de Pompadour, L'amour et la politique* (1973); D. GALLET, *Madame Pompadour ou le pouvoir féminin* (1985).

A na konec zmiňme ještě některá díla k zahraniční politice a válkám: A. MACCANDLESS WILSON, *French Foreign Policy under the Administration of Cardi-*

nal Fleury 1726 to 1743. A Study in Diplomacy and Commercial Development (1936); P. VAUCHER, *Robert Walpole et la politique de Fleury (1731–1742)* (1924); M. BRAUBACH, *Versailles und Wien von Ludwig XIV. bis Kaunitz. Die Vorstadien der diplomatischen Revolution im 18. Jahrhundert* (1952); P. C. HARTMANN, *Geld als Instrument europäischer Machtpolitik im Zeitalter des Merkantilismus. Studien zu den finanziellen und politischen Beziehungen der Wittelsbacher Territorien Kurbyaern, Kurpfalz und Kurköln mit Frankreich und dem Kaiser von 1715 bis 1740* (1978); TÝŽ, *Karl Albrecht – Karl VII. (1985)*; F. WAGNER, *Kaiser Karl VII. und die großen Mächte 1740–1745* (1938); G. ZELLER, *Les Temps modernes*, díl 2: *De Louis XIV à 1789* (1955); L. BÉLY, *Les relations internationales en Europe (XVII^e et XVIII^e siècles)* (1992); J. BLACK, *Natural and Necessary Enemies. Anglo-French Relations in the Eighteenth Century* (1987). Stará práce o sedmileté válce s bohatým materiálem: R. WADDINGTON, *La Guerre de Sept ans (5 svazků, 1898–1908)*; J. J. RILEY, *The Seven Years War and the Old Regime in France* (1986), který upozorňuje především na krátko- i dlouhodobé hospodářské a finanční následky této války. Dále V.–L. TAPIÉ, *L'Europe de Marie-Thérèse. Du baroque aux Lumières* (1973).

Ludvík XVI. (P. C. Hartmann)

Stejně jako k období Ludvíka XV. existuje mnoho pramenů v Archives Nationales, rozsáhlý fond v Archives des Affaires étrangères (*Correspondance politique, Mémoires et Documents*), ve válečném archivu ve Vincennes a v oddělení Département des manuscrits Národní knihovny. Pro informaci je užitečná publikace *Arrêt du Conseil du Roi. Règne de Louis XVI. Inventaire analytique des arrêts en commandement*, (ed.) D. Gallet-Guerne (1978).

Z četných vydaných pramenů je nejdříve třeba zmínit některé výběry z korespondence: *Correspondance entre Marie-Thérèse et Marie Antoinette*, (ed.) G. GIRARD (1933); *Correspondance secrète du comte de Mercy-Argenteau avec l'empereur Joseph II et le prince de Kaunitz*, (ed.) A. ARNETH, J. FLAMMERMONT (1889–1891); *Marie Antoinette, correspondance secrète entre Marie-Thérèse et le comte de Mercy-Argenteau*, (ed.) A. ARNETH, A. GEOFFROY (1875); *Fersen et Marie Antoinette. Correspondance et journal intime inédits du comte Axel de Fersen*, (ed.) A. SÖDERHJELM (1930).

Z memoárové literatury uvedené k Ludvíkovi XV. se více prací týká i Ludvíka XVI., tak např. Croÿův *Journal* nebo deník abbého de Véri, dále *Mémoires od Duca de Choiseul*. Abbé de Véri byl blízkým spolupracovníkem prvního ministra Maurepase, takže tento pramen je považován za mimořádně spolehlivý. Z četných publikovaných memoárů té doby je dále třeba vyzdvihnout: *Journal du marquis de Bombelles*, (ed.) J. GRASSION, F. DURIF (1977–1982); J.-B. CLÉRY, *Journal de ce qui s'est passé à la Tour du Temple pendant la captivité de Louis XVI, roi de France* (1798); H.L. Dillon *Marquise de La Tour du Pin-Gouvernet, Journal d'une femme de cinquante ans 1778–1815*, (ed.) COMTE AYMAR DE LIEDERKERKE-BEAUFORT (1913); *Journal de Louis XVI*, (ed.) L. NICOLARDOT (1873); J. MALLET DU PAN, *Journal historique et politique (1784–1787)*; G.E. GUIGNARD SAINT-PRIEST, *Mémoires* (1929); ABBÉ SOULAVIE, *Mémoires historiques et politiques du règne de Louis XVI* (1801). Řadu detailů je možné

nalézt i v novinách *Gazette de France* a *Mercure de France*, od prosince 1791 *Mercure français*, na které král osobně dohlížel.

Poslední král starého režimu Ludvík XVI. nezvládal mimořádné problémy a události, se kterými byl konfrontován. Měl tu nejlepší vůli, byl počestným člověkem a měl řadu sympatických vlastností. Po svém sesazení a při popravě se choval velmi klidně, důstojně a prokázal lidskou velikost. Právě jeho konec a proces vyvolával v literatuře vždy velké emoce a diskuse na toto téma jsou ve Francii vedeny dodnes. Proto je k dispozici i dostatek biografii. Ze starší literatury se na vnímání krále výrazně podílely následující práce: ABBÉ L.-B. PROYART, *Louis XVI et ses vertus aux prises avec la perversité de son siècle* (1808); G. B. CAPEFIGUE, *Louis XVI, son administration et ses relations diplomatiques avec l'Europe* (1844); H. CARRÉ, PH. SAGNAC, E. LAVISSE, *Le Règne de Louis XVI. (1774–1789)* (1911); M. DE LA FUYE, *Louis XVI* (1937). Z novějších děl je třeba vyzdvihnout: S. K. PADOVER, *The life and death of Louis XVI.* (1965); J. BORDONOVE, *Les Rois qui ont fait la France. Louis XVI.* (1983); B. FAÏ, *Louis XVI ou la fin d'un monde* (1981); J. HARDMAN, *Louis XVI* (1992/93). Dílem zásadního významu, i když s některými slabšími stránkami, je kniha E. LEVEROVÉ, *Louis XVI* (1985); poměrně podrobně pojednává o posledním králi starého režimu i J. F. Chiappe, *Louis XVI* (1987–1989).

Díličními aspekty života a působení Ludvíka XVI. se zabývá více autorů. P. GIRAULT DE COURSAK, *L'Education d'un roi: Louis XVI* (1972) zkoumá problematiku výchovy Ludvíka XVI. na základě systematické analýzy dostupných pramenů; H. WEBER, *Das „Sacre“ Ludwigs XVI. vom 11. Juni 1775 und die Krise des Ancien Régime*, in: *Vom Ancien Régime zur Französischen Revolution*, (ed.) E. Hinrichs (1978, s. 539–565). Předmětem speciálního bádání je i monarchův pokus o útěk v roce 1791: G. LENÔTRE, *Le drame de Varennes, juin 1791* (1951); M. DE LOMBARDRES, *Enquête sur l'échec de Varennes* (1988). Vzhledem k obrovskému historickému významu svržení monarchie, s tím spojeného procesu proti Ludvíkovi XVI. a jeho popravě se tomuto okruhu problémů věnuje hned několik prací. Můžeme zmínit tyto monografie: P. VASSIÈRE, *La Mort du Roi* (1910); D. P. JORDAN, *The king's trial. The French Revolution versus Louis XVI* (1979); M. REINHARD, *La chute de la Royauté* (1969); P. GIRAULT DE COURSAK, *Enquête sur le procès du roi Louis XVI* (1982); základní dílo od M. VOVELLA, *La Chute de la Monarchie 1787–1792* (1972).

K různým oblastem správních, společenských, hospodářských, finančních, duchovních, církevních dějin a dějin mentality, literatury a umění odkazujeme na příslušné publikace, které jsou uvedené v bibliografii k Ludvíkovi XV. K doplnění uvádíme: E. HINRICHS, E. SCHMITT, R. VIERHAUS (ed.), *Vom Ancien Régime zur Französischen Revolution* (1978); F. BLUCHE, *La vie quotidienne au temps de Louis XVI* (1980); R. DARNTON, *La fin des Lumières* (1984); P. GIRAULT DE COURSAK, *Louis XVI et la question religieuse pendant la Révolution* (1988). Dobré shrnutí poskytuje kromě práce E. Weise rovněž H. MÉTHIVIER, *La Fin de l'Ancien Régime* (192).

Ministři a okolí krále sehrálo důležitou úlohu, protože Ludvík XVI. byl relativně slabý „absolutní“ monarcha. Existuje celá řada dobrých a fundovaných biografii různých důležitých osobností tehdejší doby. Zmínit je třeba především: E. LEVER, *Marie-Antoinette* (1991); S. ZWEIG, *Marie-Antoinette* (1982); J.-F. LA-BOURDETTE, *Vergennes. Ministre principal de Louis XVI* (1990); E. FAURE, *La disgrâce de Turgot* (1961); C. BORDES, J. MORANGE, *Turgot, économiste et administrateur* (1983); J. EGRET, *Necker. Ministre de Louis XVI.* (1975); P. JOLLY, *Necker* (1951);

P. GROSCLAUDE, *Malesherbes* (1962); R. LACOUR-GAYET, *Calonne. Financier, réformateur, contre-révolutionnaire, 1734–1802* (1963); R.-M. RAMPELBERG, *Aux origines de Ministère de l'Intérieur. Le ministre de la Maison du Roi, baron de Breteuil (1783–1788)* (1978); F. RIBADEAU DUMAS, *La destinée secrète de La Fayette, ou le messianisme révolutionnaire* (1972); J.-D. BREDIN, *Sieyès, La clé de la Révolution française* (1988); K. M. BAKER, *Condorcet. Raison et politique* (1988); R. DERATHÉ, *J.-J. Rousseau et la science politique du son temps* (1970).

K celkově úspěšné zahraniční politice Ludvíka XVI. doporučujeme kromě děl Bélyho, Blacka a Tapiého uvedených v bibliografii k Ludvíkovi XV. především G. GRO-SJEAN, *La politique rhénane de Vergennes* (1925); G. ZELLER, *Le principe de l'équilibre dans la politique internationale avant 1789. Aspects de la politique française sous l'Ancien Régime* (1964); J.-F. NOËL, *Les problèmes de frontières entre la France et l'Empire dans la seconde moitié du XVIII^e siècle*, *Révue historique* 235/1966, s. 333–346.

O úlohu krále v americké válce za nezávislost a jeho vztahy s Amerikou se zajímal především M. TRUDEL, *Louis XVI, le congrès américain et le Canada* (1949); *Le Règne de Louis XVI et la guerre d'indépendance américaine* (1977).

Nepřehledné množství literatury existuje k historii revoluce, v jejích počátcích v letech 1789–1792 sehrál král určitou, i když většinou jen pasivní roli. Omezoval se hlavně na ústupky revolucionářům, sem a tam podnikl nějaké protiopatření, aby se posléze opět podvolil. Zmíňme několik novějších souhrnných prací: J. GODECHOT, *Les Révolutions, 1770–1799* (1970); F. FUERT, M. OZOUF, *Dictionnaire critique de la Révolution française* (1988); W. DOYLE, *Des origines de la Révolution française* (1988); F. FURET, D. RICHET, *La Révolution française* (1987); P. GAXOTTE, J. TULARD, *La Révolution française* (1988), J. TULARD, *Les Révolutions de 1789 à 1851* (1985); J. SOLÉ, *La Révolution en questions* (1988); E. WEIS, *Der Durchbruch des Bürgertums 1776–1847* (1978); E. SCHULIN, *Die Französische Revolution* (1989); A. SOBOUL, *Die große Französische Revolution* (1973); M. VOVELLE, *Die Französische Revolution – Soziale Bewegung und Umbruch der Mentalitäten* (1985); k občanské válce ve Vendée: R. SECHER, *Le génocide franco-français: La Vendée-vengé* (1988); J.-CL. MARTIN, *La Vendée et la France* (1987).

Napoleon I. (H. Schmidt)

Studii a statí k Napoleonovi existuje jako hvězd na nebi a enormně vysoký je i počet publikovaných pramenů. Již v letech 1908 a 1911 vydal Friedrich Max Kircheisen dvousvazkovou *Bibliographie des napoleonischen Zeitalters*. Od té doby počet publikací k tématu celosvětově samozřejmě vzrostl. Zde tedy uvádíme jen malý výběr novějších titulů, doplněný o některé klasické biografie, přičemž dáváme přenos dílům napsaným německy nebo do němčiny přeloženým.

O francouzské napoleonské literatuře od počátků až k Georgesovi Lefebvrovi (1935) informuje napínavě a inteligentně z liberálního a k Napoleonovi kritického hlediska P. GEYL, *Napoleon for and against* (1965). O přehled německé napoleonské biografické literatury až do současnosti se pokusil H. SCHMIDT, *Napoleon in der deutschen Geschichtsschreibung*, *Francia* 14/1987, s. 530–560. V obou těchto dí-

lech je možné najít tituly prací citovaných v textu, které nejsou uvedeny v bibliografii.

Nejdůležitější sbírkou pramenů k osobnosti a historii velkého Korsičana je *Correspondance de Napoleon I^{er}. Publiée par ordre de l'Empereur Napoléon III, sous la direction du Maréchal J.B. Ph. Vaillant, tome 1–15; et par le prince Napoléon (Joseph Charles Paul)* (celkem 32 svazků, 1858–1870). Německý výbor vydal F. M. KIRCHEISEN, *Briefe Napoleons I. Auswahl aus der gesamten Korrespondenz des Kaisers* (1910).

Ke vzniku napoleonské legendy rozhodující měrou přispěl J. E. LAS CASAS, *Mémoires de Sainte-Hélène, ou journal ou se trouve consigné, jour par jour, ce qu'a dit et fait Napoléon durant dix-huit mois* (8 svazků, 1822–1832) – moderní vydání M. DUNAN (1951); A. FUGIER (1961). Německé vydání originálu v devíti svazcích vyšlo v letech 1822–1826. J. E. Las Casase bychom mohli označit za Napoleonova Eckermanna.

Z četných memoárů jmenujme jen dva tituly: LOUIS DE COULAINCOURT, *Mémoires du général Coullaincourt Duc de Vicence, grand écuyer de l'empereur. Introduction et notes de Jean Hanoteau* (3 svazky, 1936–1938). Německy vyšly pod názvem *Unter vier Augen mit Napoleon. Denkwürdigkeiten des Generals Coullaincourt*, (ed.) F. Matthaesius (1937); COMTESSE DE RÉMUSAT, *Mémoires (1802–1808)* (3 svazky 1879–1880), kde je Napoleon jako člověk vylíčen velmi kriticky.

Obecně uznávaná práce o Napoleonovi pochází od J. TULARDA, *Napoléon ou le Mythe du Sauveur* (1977, 1986). Tulardovi, jednomu z největších současných znalců nepoleonské doby, rovněž vděčíme dále za *Dictionnaire Napoléon* (1987), po kterém v roce 1989 následoval *Supplément au Dictionnaire Napoléon*. Z děl tohoto autora zmiňme ještě knihu *Le Grand Empire* (1982), jež je napsána brilantním a jasným stylem. I když je velmi informativní, na napoleonské císařství přesto pohlíží poněkud příliš francouzskými očima. Čtenáře vůbec nenapadne, že podrobené národy mohly císařství pocítovat jako utrpení. Příliš z pohledu francouzské vnitřní politiky pojednává o Napoleonově historii i autorova biografie – dopadá na ni příliš silně stín generála de Gaulla. Napoleonova osobnost nemá jasné obrysy a v knize převládá zájem o společenské struktury. Barvitější a více zohledňující zahraničně-politické aspekty Napoleonových aktivit, aniž by přitom zanedbávala politiku vnitřní, je informativní, velmi čtivá, jasně a promyšleně rozvržená Napoleonova biografie od R. DUFRAISSE, *Napoleon* (1987), která vyšla v ediční řadě *Que sais-je*.

Rovněž velmi čtivá a vysoce odborná, možná poněkud preceňující význam Ruska pro zahraniční politiku císaře, avšak jinak v hodnoceních vyvážená a formulovaná bez ideologických klapek na očích je biografie ruského historika A. S. MANFREDA, *Napoleon* (1978). Vše doporučíme rovněž knihu R. BEN JONESE, *Napoleon. Man and Myth* (1977), která obsahuje dobré odkazy na literaturu a odborně pojednává o důležitých problémech.

Poslední německy psaná napoleonská biografie pochází od M. GÖHRINGA, *Napoleon. Vom alten zum neuen Europa* (1959). Je to fundovaná, velmi čtivá a přehledná práce od jednoho z tehdejších nejlepších znalců francouzských dějin období revoluce a Napoleona. Nic ale doposud nenahradilo standardní biografii císaře, kterou na konci 19. století napsal vídeňský historik A. FOURNIER, *Napoleon I.* (1886–1889). Za přečtení i nadále stojí rozsáhlý esej od M. LENZE, *Napoleon* (1908). Velmi vyvážené znázornění napoleonské epochy s dobrou charakteristikou císaře obsahuje i E. WEIS, *Der Durchbruch des Bürgertums 1776–1847* (1978). V této souvislosti upozorníme ještě na jedno starší dílo W. ANDREASE, *Das Zeitalter Napoleons und*

die Erhebung der Völker (1955), resp. na příspěvek F. SCHNABELA, *Das Zeitalter Napoleons 1799–1815*, in: *Propyläen-Weltgeschichte*, díl 7, (ed.) W. Goetz (1929).

Napoleona jako vojevůdce charakterizuje stručně a mistrovsky G. Bodiniert v práci *Histoire militaire de la France*, díl 2: *de 1715 à 1871*, (ed.) A. CORVISIER (1992). Klasickým německým rozborem Napoleonova vojevůdčovství zůstává M. GRAF YORCK ZU WARTBURG, *Napoleon als Feldherr* (1884–1904). Skvěle, protože stručně, fundovaně, originálně a sebejistě charakterizuje Korsičanovo vojevůdčovství M. E. MARCKS, *Napoleon*, in: *Führertum. 25 Lebensbilder von Feldherren aller Zeiten* (1930, s. 245–264). K tomuto aspektu srov. W. VON GROOTE, K.-J. MÜLLER (ed.), *Napoleon I. und das Militärwesen seiner Zeit* (1968), jakož i obsáhlou práci D. CHANDLERA, *The Campaigns of Napoleon* (1966), resp. výbornou analýzu anglického generála J. MARSHALL-CORNWALLIA, *Napoleon as a Military Commander* (1967). Vynikající úvod do problematiky moderního napoleonského bádání představuje sborník *Napoleon und Europa*, (ed.) H.-O. SIEBURG (1971). Doporučit můžeme i značně objemnou, neobyčejně přehlednou a podle jednotlivých oborů rozčleněnou Napoleonovu biografii, kterou Sieburg ke knize připojil.

Ludvík XVIII. (H.-U. Thamer)

Moderní vědecká biografie od PH. MANSELA, *Louis XVIII* (1981) nahrazuje všechny starší biografie, které vyšly v 19. a 20. století. Dříve J. LUCAS-DUBRETON, *Louis XVIII* (1952). K Manselově velmi diferencované biografii, která vždy zohledňuje politické souvislosti a rozpracovává základní liberální rysy Ludvíkovy vlády a hluboce zakořeněnou promonarchickou atmosféru ve Francii po roce 1814, existuje podrobný komentář od G. CHAUSSINAND-NOGARETA, *Louis XVIII, Un libéral parmi les rois*, *L'histoire* 55/1983, s. 87–89.

K politickým dějinám doby restaurace platí za standardní dílo G. DE BERTIER DE SAUVIGNY, *La Restauration* (1963); stručné pojednání J. VIDALENCA, *La Restauration* (1966); sociální a hospodářské dějiny a vývoj regionů více zohledňují A. JARDIN, A. J. TUDESQ, *La France des notables 1815–1848* (1973); k dějinám Paříže: G. DE BERTIER DE SAUVIGNY, *Nouvelle Histoire de Paris: la Restauration* (1977). Za nejlepší souhrnnou práci v německém překladu je považován J. TULARD, *Frankreich im Zeitalter der Revolutionen 1789–1851* (1989), resp. M. ERBE, *Geschichte Frankreichs von der Großen Revolution bis zur Dritten Republik 1789–1884* (1982), který se více řídí strukturálně-historickým principem.

Ke správním dějinám restaurace srov. P. BASTID, *Les Institutions politiques de la monarchie parlementaire 1814–1848* (1954); R. VON THADDEN, *Restauration und napoleonisches Erbe. Der Verwaltungszentralismus als politisches Problem in Frankreich 1814–1830* (1972); ke správním teoriím a dějinám politických ideologií D. BAGGE, *Les idées politiques en France sous la Restauration* (1952); ST. HOLMES, *Two Concepts of Legitimacy, France after the Revolution*, *Political theory* 10/1982, s. 165–183; C. PIETTE, *The Revolutionary Tradition during the Restoration*, *Proceedings of the 9th annual Meeting of the Western Society for French History 1981–1982*, s. 290–307; k politickým sociálním dějinám H. G. HAUPT, *Nationalismus und Demokratie. Zur Geschichte der*

Bourgeoisie im Frankreich der Restauration (1974); W. GIESSELMANN, *Die brumairische Elite. Kontinuität und Wandel der französischen Führungsschicht zwischen Ancien Régime und Julimonarchie* (1977). K politické kultuře G. DE BERTIER DE SAUVIGNY, *Aristocratie et Monarchie dans la vie culturelle au temps de Louis XVIII et Charles X*, in: Hof, Kultur und Politik im 19. Jahrhundert. Akten des 18. Deutsch-französischen Historikerkolloquiums Darmstadt 27.–30. 9 1982. (ed.) K. F. Werner (1985); k zahraniční politice CH. H. POUTHAS, *La politique étrangère de la France sous la monarchie constitutionnelle* (1948).

Karel X. (H.-U. Thamer)

Vedle starších biografií: P. VÉDRENNE, *Vie de Charles X* (1879); J. LUCAS-DUBRETON, *Le Comte d'Artois, Charles X*. (1927), vyšlo nejnověji J. CABANIS, *Charles X* (1972) a populárně naučná, velmi názorná biografie od A. CASTELOTA, *Charles X. La fin d'un monde* (1988).

K politickým dějinám období vlády Karla X. odkazujeme na tatáž díla jako pro vládu Ludvíka XVIII., protože většinou pojednávají o celém období restaurace. Pro doplnění uvedme článek od P. PILBEAM, *The Growth of Liberalism and the Crisis of the Bourbon Restoration 1827–1830*, *Historical Journal* 25/1982, s. 351–366. Zde i další literatura k volbám v roce 1827 a k sociálnímu složení poslanecké sněmovny. Ke krizi restaurace a jejímu krachu dále srov. literaturu týkající se příčin a průběhu červencové revoluce, především J. M. MERRIMAN (ed.), *1830 in France* (1975).

Ludvík Filip (M. Erbe)

Základním materiálem pro studium životní dráhy Ludvíka Filipa jsou jeho vlastní dokumenty (dopisy či různé vzpomínkové zápisky), které se nacházejí v bance Coutts v Londýně a v Dreux (dep. Eure-et-Loir), kde byla v roce 1816 postavena hrobka orleánské dynastie (srov. podrobný popis Fonds Orleáns v níže uvedeném díle od M. Castillona du Perrona, díl 2, s. 361–371). K tomu je třeba vzít v potaz různé dokumenty rozptýlené v pařížském Národním archivu a v Národní knihovně, jakož i v londýnském British Museum (s. 372–375). *Mémoires 1773–1793* Ludvíka Filipa o jeho dětství a mládí byly ve dvou svazcích publikovány v Paříži roku 1973. Ke krátkému období začátku restaurace je důležitá kniha M. PONIATOWSKY, *Louis-Philippe et Louis XVIII, Autour du journal de Louis-Philippe en Mars 1815* (1980). Castillon du Perron (díl 2, s. 375–385) obsírně informuje i o bohaté memoárové literatuře, zejména z období červencové monarchie.

Moderní biografie Ludvíka Filipa, která by vyčerpávajícím způsobem pojednala o jeho životě a jeho době, zatím stále chybí. Jistou náhradou je sice poněkud popularizačně pojatá, ale spolehlivá práce J. LUCAS-DUBRETONA, *Louis-Philippe* (1938). Dále srov. T. E. B. HOWARTH, *Citizen King. The Life of Louis-Philippe, King*

of the French (1961), s podrobným seznamem literatury. O dětství, mládí a životních osudech do roku 1809 pojednává do detailu M. CASTILLON DU PERRON, *Louis-Philippe et la Révolution française*, díl 1: *Le prince*; díl 2: *Le proscrit* (1963), s rozsáhlými údaji o pramenech a literatuře. O době do červencové revoluce R. RECOULY, *Louis-Philippe, roi des Français. Le chemin vers le trône* (1930), o vlastní době jeho vlády P. DE LA GORCE, *Louis-Philippe (1830–1848)* (1931). Jen omezeně informativní jsou knihy od J. BERTAUTA, *Le Roi bourgeois* (1936); *Louis-Philippe intime* (1964). Občas do románové literatury sklouzávající přehled bez udání pramenů a se spíše skrovnou bibliografií podává G. BORDONOVE, *Louis-Philippe. Roi des Français* (1990), který vyšel v ediční řadě *Les Rois qui ont fait la France*. Ludvík Filip v zrcadle dobových karikatur je tématem pojednání E. FUCHSE, *Die Karikatur der europäischen Völker vom Altertum bis zur Neuzeit* (1901–1904, s. 362–381).

Ze souhrnných děl o červencové monarchii je kromě podrobné, ale zastaralé práce P. THUREAU-DANGINA, *Histoire de la monarchie de Juillet* (7 svazků, 1884–1892), třeba zmínit: PH. VIGIER, *La monarchie de juillet* (1969), krátký, ale pregnantní nástin ze známé řady *Que sais-je?*, jakož i příslušné pasáže přehledu od A. JARDINA, A.-J. TUDESQA, *La France des notables, 1815–1848*, díl 1: *L'évolution générale*; díl 2: *La vie de la nation* (1973) v ediční řadě *Nouvelle histoire de la France contemporaine*, což je dílo s vyčerpávajícími odkazy na odbornou literaturu, které pojednává o veškerých aspektech politického, sociálního, hospodářského a kulturního vývoje včetně historie regionů.

Jednotlivým aspektům života Ludvíka Filipa a speciálním tématům jsou věnovány následující práce: A. COLLINS, *Louis-Philippe, homme d'argent* (1977); H. TH. DESCHAMPS, *La Belgique devant la France de Juillet. L'opinion et l'attitude françaises de 1839 à 1848* (1956); A. DION-TENENBAUM, *Le style Louis-Philippe* (1990); J. DUHAMEL, *Louis-Philippe et la première Entente cordiale* (1951); R. HAYEM, *Le conseil des ministres sous Louis-Philippe* (1939); S. KENT, *Electoral procedure under Louis-Philippe* (1937); M. MORRINAN, *Painting Politics for Louis-Philippe. Art and Ideology in Orleanist France, 1830–1848* (1988); A. OWZINSKA, *La politique de la France envers l'Allemagne à l'époque de la monarchie de Juillet* (1979); M. ROUSSELET, *La Magistrature sous la monarchie de Juillet* (1937); A.-J. TUDESQ, *Les Grands Notables en France (1840–1849). Etude historique d'une psychologie sociale* (1964).

Napoleon III. (M. Erbe)

Pramenem k životní dráze císaře jsou jednak jeho *Œuvres* (5 svazků, 1869), resp. *Papiers et correspondances de la famille impériale* (1870), *Papiers secrets du Second Empire* (2 svazky, 1870) a *Papiers secrets des Tuileries* (3 svazky, 1870–1871).

Bádání pokročilo především ve Francii a ve Velké Británii. Ze starších francouzských biografií upozorníme zejména na dílo P. GUERIOTA, *Napoléon III* (1933), což je podrobná, svižně napsaná práce, která však neobsahuje žádné poznámky a jen skromný seznam literatury. Důležitá je i kniha A. CASTELOTA, *Napoléon III* (1973–1974), a L. GIRARDA, *Napoléon III* (1986), kromě nich i A. DANSETTA, *Louis-Napoléon à la conquête du pouvoir* (1961); *Du 2 décembre au 4 septembre* (1972). Dobrý